कोष्ठः

राजकोषातकी शीता मधुरा कफवातला ।
पित्तघ्नी दीपनी श्वासव्यकासक्षमिप्रशस्त् ॥
अस्या श्वबन्धारो यत्र तदुयद्य,—
"कोषातकीगं सरत्रेण नस्यं
तुम्प्राप्तु वा पिष्यलिसंगुलेन ।
तैलेन वारिश्रवेन कुर्य्या-
द्वचोपकुल्ये सह माक्षिकेण" ॥
इति वैद्यकचक्रपाणिसंग्रहे अलमग्रहाधीकारे ॥

ज्योत्स्निका । झिङ्गा इति भाषा । ज्योत्स्नावती रात्रिः । इत्यमरभरतौ । तालव्यमध्यापीयम् ॥

कोमाई, स्त्री, (कोमे आत्मपलमिव ।) पलविशेषः । केचोड़ा इति भाषा । अस्य गुणाः । कफवायुनाशित्वम् । अग्निदीपनत्वम् । मलबद्धतात्कारित्वम् । इति राजवल्लभः ॥ (क्षयित् ऐलिङ्गौ दृश्यते । यथा, भावप्रकाशे ।

"कोषामः कुष्ठशोथास्रपित्तश्वासकासपाः ।
तत्पत्रं याहि वातघ्नस्त्रोणां गुरु पित्तलम् ।
प्रक्लन्नं दीपनं रुच्यं लघुपाकं कफावहम् ॥)
तालव्यमध्यमपीयम् ॥

कोषी, स्त्री, (कुष् + अच् । गौरादित्वात् ङीष् ।) पादुका । इति शब्दरत्नावली ॥ शृङ्गा । इति तालव्यान्तो हैमचन्द्रः । प्रस्थेर मुंथा इति भाषा ॥

कोषी, [न्] पुं,(कोषोऽस्यास्ति इनिः ।) अश्वत्थः । इति शब्दमाला ॥

कोष्ठः,पुं, (कुष् ग निर्व्यथे + "उषिकुषिगतिभ्यस्थन्" । उणां । २ । ४ । इति थन् ।) कुक्षिः । (यथा, महाभारते । २ । ५ । ४८ ।

"कश्चित् कोषस्य कोष्ठस्य वाहनं द्वारमागुधम् ।
आयच्छ क्षतकल्याणैस्तव मह्नैरसूर्यिताः ॥)
मध्यमध्यम् । (यथा, भागवते । ८ । १० । १७ ।
"सा वानरेन्द्रबलरुद्धविशालकोष्ठ-
श्रीद्वारमोघरसदोमलभीविदाद्या ॥)
कुक्षिमध्यम् । यथा, वैद्यके ।
"स्थानान्यामाशियद्वारं सूत्रस्य शिरसश्च यः
हृदुद्गुकः फुफुसश्च कोष्ठ इत्यभिधीयते" ॥
"कोष्ठः पुनरुभयोः महाकोष्ठः शरीरमध्यं महान्निम्नमामपक्वाशयश्चेति पर्य्यायशब्दैस्तन्त्रे सरोगमार्गं आध्मानसरः" । "दीर्घयन्त्रयमुग्रमुग्राणां विग्रह्यादयः कोष्ठमार्गोनुसारिको भवन्ति रोगाः" ॥
इति चरके सूत्रस्थाने ११ अध्याये । कोष्ठाङ्गानि यथा,—
"सप्तधाधाराः रक्तस्त्रास्त्र क्रमात् परे ।
कफामपित्तपक्वामा वायोर्मूत्रस्य च स्रुताः ॥
गर्भाङ्गयोऽष्टमः स्त्रीणां पित्तपक्वाशयान्तरे ।
कोष्ठाङ्गानि स्रितान्येषु हृदयं क्लोमफुस्फुसम्" ॥
इति च वामटे शारीरस्थाने ३ अः ॥. षड्दश कोष्ठाङ्गानि तद्यथा, "नाभिश्च हृदयञ्च क्लोम च यकृच्च प्लीहा च वृक्कौ च वस्तिश्च पुरीषाधारः क्षामाशयश्चेति षड्डाशयश्चेत्यरमुद्गाधरमुदच्छद्मान्त्रस्थूलान्त्रश्च वपावहनश्चेति" । इति च चरके शारीरस्थाने ७ अध्याये ।
उदरम् । यथा, भागवते । ६ । १८ । ५३ ।

कोङ्किणः

"प्रति मार्य्यापतिष्ठेत श्यावेद् कोष्ठमतच्च तम् ॥
गर्भेशयस्थिरिसतमबिपूरयप्रमम् । यथा, तत्रैव । ४ । २३ । १४ ।
"संपीड्य पाणुं पाणिभ्यां वायुमुत्सारयन् प्रनैः ।
नाभ्यां कोष्ठेऽवस्थाप्य हृदुरःकण्ठशीर्षेषु" ॥
प्राकारः । यथा, भागवते । ४ । २८ । ५६ ।
"पञ्चारामं नवद्वारमेकपालं त्रिकोष्ठकम् ।
षट्कुलं षष्टिवियसं षड्गुणं सप्तविष्टपं ॥
अत्र टीका पूर्वी त्रिकोष्ठकं त्रिप्राकारमित्याह । तन्त्रोक्तमन्त्रदीक्षाप्रकरणे अत्यन्तरादिचक्रचतुः पार्श्वसिरारेखाचतुष्कायुतस्त्रायुतस्त्रनेदः ॥ आत्मीये च । इति मेदिनी ॥

कोष्ठं, स्त्री, (कु ईषत् उष्णम् । कोः कादेशः ।) ईषदुष्णम् । तत्पर्य्यायः । कवोष्णम् २ मन्दोष्णम् ३ कदुष्णम् ४ । तद्वति त्रि । इत्यमरः । १ । ३ । ३५ ॥ (यथा, रघौ । १ । ८४ ।
"सूर्य कोष्णेन कुण्डोघ्नी मेघेनावस्थदादपि ।
श्यावेद्यामिवर्षेन्ती यत्साकोष्णप्रवर्त्तिना" ॥)

कोष्णः, पुं, (कोष्णति विस्तारयतीति । कुष्णत् विस्तारने + बाहुलकात् कलच् । ईषोदरात् गुणः ।) मद्यभेदः । इति हैमचन्द्रः ॥ (अस्य गुणा यथा,—
"चिदोषो मेद्यलयस्य कोष्णो वदनप्रियः" ॥
इति सुश्रुते सूत्रस्थाने ४५ अध्याये । ❀ ॥ कौ पृथिव्यां पार्थिवकोषाद्येन सह ध्वनति स्यन्दते ईषोदरात् ओत्वं । वायुभेदः । नाड्यास्त्रस्थवह्नि मुनिविशेषः । इति मेदिनी ॥ (अयमेव सर्व्वस्मे सदस्य आसीत् । यथा, महाभारते । १ । ५३ । ८ ।
"कोष्णो देवश्चमोष मौद्गल्यः समसौरभः" ॥)

कौक्षलं, स्त्री, (कुक्षिसं अध्यानमन्तं क्षलं कार्य्यम् । तस्मात् भवमिव ।) अनुतापः । (सार्थे अण् ।) अयुक्तकरणम् । इति मेदिनी ॥

कौक्षुटिकः, पुं, (कुक्कटवद्भमेन विक्षरति । यद्वा, कुक्कुटीं मायां कायक्षुटादिकं वा पादविक्षेपमानम् पश्यति इति । "संज्ञायां णलाटकुक्कुट्टौ पश्यति" ॥ ४ । ४ । ४६ । इति ठक् ।) दाम्भिकः । अदूरेरितेत्तिलयः । कौटादिवद्भमीत्या संयतचक्षुः पादनिक्षेपेद्रष्टव्यौ भिक्षुः । इत्यमरभरतौ । अदूरदर्शनप्रीतः । इति सारसुन्दरौ ॥

कौक्कुटिकन्दलः, पुं, (कुक्कुटस्य वङ्गिरूपकुक्कुयार्थं इति इञ् कौक्कुटिः । कौक्कुटिरिव कन्दलः कपालो यस्य । यस्यामिरूपकुक्कुयं चक्षुष्मात्तात् भौगादौ च रूपकुक्कुयवत् चाकचिक्यात्तात्पालम् ।) सर्पविशेषः । वोड़ासाप इति भाषा । तत्पर्य्यायः । माण्डलयः २ । इति चिकाण्डशेषः ॥

कौक्षेयकः, पुं, (कुक्षौ कोषे तिष्ठति इति ठक् ।) खड्गः । इत्यमरः । २ । ८ । ८८ ॥

कौङ्गः, पुं, (कोङ्ग + सार्थे अण् ।) देशविशेषः । इति शब्दरत्नावली ॥ कोङ्कण इति स्यातः ॥

कौङ्गिया, पुं, (कोङ्गया + सार्थे अण् । तत्र ईषोदरादित्वात् इकारः ।) कोङ्गयादेशः । इति शब्दरत्नावली ॥

कौटुम्बि

कौचः,पुं, (कुच् सह सार्थे अण् । ईषोदरात् रलोपः ।) कौचयव्यक्तः । इति चिकाण्डशेषः ॥

कौञ्जायनः, पुं, (कुञ्जस्य एमपत्यम् ।) गोत्रे कुञ्जादिभ्यश्च फञ् ।) । ४ । १ । ८८ । इति फञ् ।) कुञ्जस्य एमपादिः । इति । व्याकरणम् ॥

कौञ्जायनी, स्त्री, (कुञ्जस्यापत्यं स्त्री । "गोत्रे कुञ्जादिभ्यश्च फञ्" । ४ । १ । ८८ । इति फञ् । ततः स्त्रियां ङीष् ।) माधवी । इति जटाधरः ॥ कुञ्जस्य स्त्रापत्यम् । इति मुग्धबोधम् ॥

कौञ्जायन्यः, पुं, (गोत्रे कुञ्जादिभ्यश्च फञ् । ४ । १ । ८८ । इति फञ् । ततः सार्थे ञ्य प्रत्ययः ।) कुञ्जस्य एमपत्यम् । इति मुग्धबोधम् ॥

कौटः, पुं, (कुटे गिरौ भवः । "तत्र भवः" । ४ । ३ । ५३ । इत्यण् ।) कुटजवृक्षः । इति भावप्रकाशः । (अस्य गुणादयः कुटजशब्दे दर्शनीयाः । कूटे मायायां भवः चण् । कपटसाक्षी । कूयां वशीक्षतमायायां भव इत्यण् । साधीनतन्त्रः । इति व्युत्पत्तिचन्द्रोऽपि ॥)

कौटकिकः, त्रि, (कूटमेव इति सार्थे कन् । कूटकं मांसं पण्यमस्य इति ठञ् ।) मांसिकः । मांसविक्रेता । इति शब्दरत्नावली ॥

कौटजः, पुं, (कुटजेव कौटं सार्थे अण् । तत्र जायते इति । "अन्येभ्योऽपीति" जनेर्डः ।) कुटजवृक्षः । इत्यमरटीकायां रायमुकुटः । (अस्य गुणादयः कुटजशब्दे श्रेयाः ॥)

कौटजल्यः, पुं, (कुटः साधीनः स चासौ तल्लाचेति कर्म्मधारयः । "ग्रामकौटाभ्यां तल्यः" । ५ । ४ । ९५ । इति ठच् ।) खलमैत्रीकी खण्डस्त्रिगोऽनधीनस्तत्रा । इत्यमरः । २ । १ । ९ । साधीन कृतर इति भाषा ॥

कौटल्यः, पुं, (कुटः घटः तं सान्ति कुटला कुलधान्याः तेषामयं कौटल्यः । गर्गादेर्ण्यः ।) वात्सायनमुनिः । इति हैमचन्द्रः ॥

कौटसाक्षी, [न्] पुं, (कूटमेव कौटं सार्थे अण् । तादृशः साक्षी ।) मिथ्यासाक्षी इति मिताक्षरा ॥

कौटिकः, त्रि, (कूटेन स्मारविन्धनगन्धेन चरति । "चरति" । ४ । ४ । ८ । इति ठक् ।) मांसविक्रेता । कसाइ इति भाषा । तत्पर्य्यायः । वैतंसिकः २ मांसिकः ३ । इत्यमरः । २ । १ । १४ ॥

कौटिलकः, पुं, (कुटिलिका व्याधानां गतिर्विद्यते कर्म्मारेणभिर्वितलोऽस्त्रविशेषस्य । तया चरति स्मारान् चक्रारान वा । "अस्य कुटिलिकायाः" । ४ । ४ । १८ । इत्यण् ।) व्याधः । कौड़कारः । इति केचित् ॥

कौटिल्यं, स्त्री, (कुटिलस्य भावः इति यञ् । चाञ्चल्यमुत्तमम् । इति राजनिर्घण्टः ॥ कुटिलता । यथा । "कौटिल्यं कचनिचयो करचरणमधरतलो रागस्तो वाक्तिर्यं कुचयुगले तरलतं नयनयोर्वसतिः" ॥ इति काव्यप्रकाशः ॥

कौटुम्बिकः, पुं, (कुटुम्बे कुटुम्बभरणो प्रसक्तः व्याप्तः आसक्तो वा । कुटुम्ब + ठक् ।) कुटुम्बी । कुटुम्बविशिष्टः । कुटुम्बोऽस्यास्तीत्यर्थे विग्रहप्रत्ययः । इति